

Lyssningsläsning i högre utbildning

Vägledning för lärosätesbibliotek

Författare:

Åsa Johansson Palmkvist, David Borgström
och Gustav Bohlin, Vetenskap & Allmänhet

Lyssningsläsning i högre utbildning

Vägledning för lärosätesbibliotek

Författare:

Åsa Johansson Palmkvist, David Borgström
och Gustav Bohlin, Vetenskap & Allmänhet

Upplysningar om innehållet

© Myndigheten för tillgängliga medier, 2024

Projektledning MTM: Lisa Olsson Dahlquist

Text: Åsa Johansson Palmkvist, David Borgström
och Gustav Bohlin, Vetenskap & Allmänhet

Foto: Apelöga

Formgivning: Pelle Isaksson

Tryck: Scandinavian Print Group

ISBN: 978-91-301-2103-8

Diarienummer: MTM 2024/329

Artikelnummer: 29101

MYNDIGHETEN FÖR
TILLGÄNGLIGA MEDIER

Innehåll

Förord	7
Sammanfattning.....	9
Lättläst sammanfattning.....	11
Del 1: Bakgrund	15
Inledning.....	15
Vad är lyssningsläsning?.....	17
Fler behöver ha tillgång till lyssningsläsning	17
Vilka har rätt till lyssningsläsning i högre utbildning?	19
Hur får man tillgång till lyssningsläsning i högre studier?	19
En studentgrupp som möter läshinder.....	23
Hur kan lyssningsläsning hjälpa studenter som möter läshinder?.....	23
Hörnstenar för fungerande stöd.....	24
Det behövs mer kunskap om lyssningsläsning.....	32
Del 2: Råd och tips	35
Ledningsfunktioner vid universitet och högskola	35
Bibliotekarier som arbetar med lyssningsläsning	37

Förord

Studenter i behov av tillgängliga medier är en växande grupp. Att möta studenter med olika slags behov ställer krav på kunskap om såväl tillgänglig läsning som inkluderande pedagogik bland bibliotekarier, lärare och annan personal på universitet och högskolor. Det är kunskap som behövs för att studenter som möter läshinder ska kunna tillgodogöra sig sin utbildning på lika villkor som andra studenter.

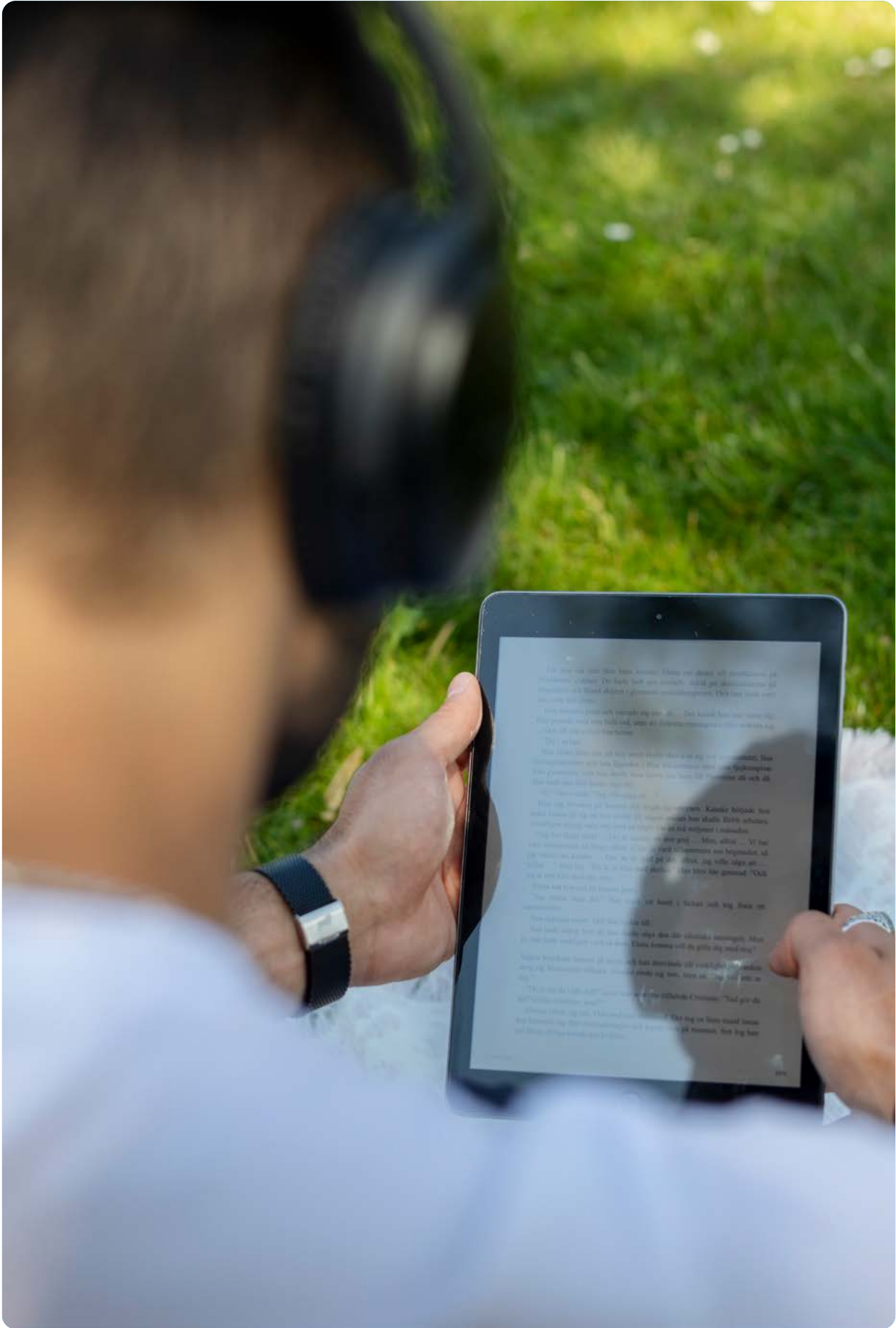
För många studenter som har en syn- eller läsnesättning är det viktigt att kunna ta till sig sin kurslitteratur genom att lyssningsläsa. Under de senaste åren har MTM som kunskapscentrum fokuserat på att ta fram mer kunskap om lyssningsläsning för att bibliotekarier och lärare som möter studenterna ska bli bättre rustade att kunna ge hjälp och stöd. Vår förhoppning är att denna vägledning både ger ny kunskap och konkreta råd och därigenom blir ytterligare en pusselbit i arbetet med att göra läsning och utbildning tillgängligt för alla.

MTM vill rikta ett stort tack till bibliotekarierna i *Svensk biblioteksförenings expertnätverk för service till studenter med läs- och skrivnesättning* som deltog vid en workshop där en del av underlaget till vägledningen samlades in. Likaså vill MTM rikta tack till bibliotekarierna på Malmö universitetsbibliotek som vid en annan workshop gav värdefull feedback till den kunskapsöversikt som också ligger till grund för vägledningen.

MTM vill också tacka Vetenskap & Allmänhet för det goda samarbetet.

Lisa Olsson Dahlquist

Verksamhetsutvecklare för forskningsfrämjande
Malmö, september 2024

Sammanfattning

För att klara av sina studier behöver många studenter med en syn- eller läsnedsättning möjlighet att lyssningsläsa sin kurslitteratur. Det innebär att de lyssnar på texterna i stället för – eller som komplement till – att läsa dem med ögonen. Denna vägledning syftar till att ge bibliotekarier och personer i ledningsfunktioner vid svenska lärosäten en översikt över och råd om lyssningsläsning i högre utbildning. Underlaget utgörs av forskning, undersökningar och en workshop där bibliotekarier som arbetar med studenter i behov av lyssningsläsning delat med sig av sina beprövade erfarenheter.

Vägledningen är uppdelad i två delar. **Den första delen beskriver olika aspekter av lyssningsläsning i högre utbildning.** Här lyfts bland annat följande fram:

- Lyssningsläsning omfattar två olika format: talböcker och talsyntesprogram. En talbok är en inläst version av en utgiven bok avsedd för personer med tillfällig eller permanent läsnedsättning som gör att man inte kan ta del av en tryckt bok. I MTM:s talböcker kombineras ofta tal och fulltext vilket möjliggör för personer med synförmåga att läsa med ögonen samtidigt som de lyssnar på texten. Ett talsyntesprogram är ett program som omvandlar text till tal genom en syntetiskt genererad röst.
- Behovet av lyssningsläsning i högre utbildning har ökat, bland annat på grund av att allt fler studenter med funktionsnedsättning väljer att påbörja högskolestudier. För att få tillgång till lyssningsläsning krävs det att det finns en koppling mellan ens svårighet att läsa tryckt text och en funktionsnedsättning.
- Studenter som upplever behov av lyssningsläsning ska ta kontakt med sitt högskolebibliotek. En bibliotekarie håller ett introduktionssamtal och avgör om studenten ska få tillgång till MTM:s digitala bibliotek Legimus, som bland annat erbjuder utlåning av talböcker. Lärosäten tillhandahåller även andra stödprogram och tjänster som studenter kan ladda ner till sina datorer eller mobiltelefoner.
- De studenter som har behov av lyssningsläsning kan ha varierande funktionsnedsättningar, såsom dyslexi, en synnedsättning eller en neuropsykiatrisk funktionsnedsättning. Gemensamt för dessa studenter är att de möter någon form av läshinder. Det kan till exempel röra sig om utmaningar kopplade till att se texten, avkoda texten eller koncentrera sig.

- Lyssningsläsning kan förbättra läshastighet och arbetsminne för personer som möter läshinder. För många seende personer underlättar det att höra orden uttalas samtidigt som de läser dem med ögonen. Att få tillgång till tillgänglig kurslitteratur bidrar även till att minska stress och oro kopplat till studierna.
- För att stödet till studenter i behov av lyssningsläsning ska fungera krävs det bland annat att studentgruppen nås av information om stödet, att bemötandet från personal vid lärosätet är inkluderande, att bedömning och stöd erbjuds i tid, att bedömningen är likvärdig och rättvis, att stödet anpassas efter individens behov, att det finns resurser att erbjuda uppföljningssamtal, att olika yrkesgrupper vid lärosätet samarbetar samt att studenten får stöd i att lära sig studieteknik för lyssningsläsning och att överkomma tekniska hinder. Det är också viktigt att lärosätet satsar på kompetens- och kvalitetsutveckling.
- Det finns inte mycket forskning om lyssningsläsning i högre studier. Bland annat behövs mer kunskap om hur studenter i behov av lyssningsläsning erövrar de strategier som krävs för att ta till sig innehållet i kurslitteraturen. Andra områden att studera är hur behoven ser ut vid olika slags läshinder och typer av texter, liksom hur stor andel av de studenter som får lyssningsläsningsstöd som slutför sina studier och vilka faktorer som påverkar det.

Den andra delen av vägledningen ger råd och tips till personer i ledningsfunktioner vid svenska lärosäten respektive bibliotekarier som arbetar med studenter i behov av lyssningsläsning. Några av de råd och tips som riktas till personer i ledningsfunktion är följande:

- Motverka diskriminering genom att satsa resurser på lyssningsläsning.
- Se prioriteringar av studentgruppen som en investering.
- Säkerställ att alla nödvändiga stödfunktioner finns på plats.
- Säkerställ god samordning av stödet.
- Säkerställ att tillräckligt många bibliotekarier har kompetens att möta studentgruppen.
- Skapa en pedagogisk infrastruktur för inkluderande undervisning.
- Öka medvetenheten om möjligheten till stöd vid läshinder.
- Skapa möjligheter till uppföljning och utvärdering.

Till bibliotekarier som arbetar med lyssningsläsning ges bland annat dessa råd och tips:

- Informera om stödet på ett tillgängligt och inkluderande vis.
- Var inlyssnande och nyfiken på individens behov.
- Erbjud stödinsatser utanför introduktionssamtalen.
- Hjälpt studenter att använda talsyntes.
- Ta fram en vägledning kring vanliga frågor och problem, exempelvis av teknisk art.
- Avsätt tid för fortbildning och uppföljning.
- Ställ krav på tillgängliga textmaterial.

Den övergripande förhoppningen är att vägledningen ska bidra till att fler studenter i behov av lyssningsläsning får det stöd de behöver för att klara sina studier. Som en del av detta önskar vi att såväl personer i ledningsfunktioner som bibliotekarier och lärare vid svenska lärosäten ökar sin kunskap om viktiga förutsättningar och sätt att möta och stötta denna studentgrupp.

Lättläst sammanfattning

En text om att läsa med öronen

Många studenter behöver kunna lyssna på sin kurslitteratur. Det gäller personer som har svårt att läsa med ögonen på grund av en funktionsnedsättning.

Med denna text vill vi stötta personal som möter studenter som behöver läsa med öronen. Vi har kommit fram till kunskapen och råden ihop med bibliotekarier och genom forskning. Vi har också frågat studenter vad de tycker i olika undersökningar.

Vi vänder oss till dig som är bibliotekarie och till dig som bestämmer viktiga saker på högskola och universitet.

Olika sätt att läsa med öronen

Det finns två olika sätt att läsa med öronen. Studenten kan lyssna på inlästa talböcker eller få text uppläst av ett program med en digital röst, en talsyntes.

Talböckerna är skapade för personer som inte kan läsa tryckta böcker. De finns i ett digitalt bibliotek som heter Legimus. Böckerna finns ofta med både text och ljud. Program för talsyntes finns eller kan installeras på alla datorer och telefoner.

Vem kan få tillgång till talböcker?

Idag behöver fler studenter kunna läsa sin kurslitteratur med öronen än förut. Det är för att fler med funktionsnedsättning väljer att studera på universitet och högskola.

Personerna som behöver läsa med öronen kan ha svårt att se, att avkoda text eller att koncentrera sig.

Dessa studenter ska prata med en bibliotekarie på universitetets eller högskolans bibliotek. Bibliotekarien pratar med studenten för att se om den ska få ett konto i Legimus.

Vad är bra med att läsa med öronen?

För vissa är läsning med öronen enda sättet att ta del av litteratur. Så är det för personer som inte kan se eller läsa punktskrift med fingrarna.

Men att läsa med öronen gör läsningen enklare för många fler med andra sorters funktionsnedsättningar. Många kan ta till sig text snabbare och bättre om de lyssnar i stället för att läsa med ögonen. Personer som ser kan höra orden uttalas samtidigt som de läser dem med ögonen.

Det kan vara stressigt att studera på universitet och högskola. Det minskar stressen att få tillgång till litteratur som man kan läsa.

Hur kan studenter få rätt hjälp?

Alla studenter och all personal behöver veta att det finns hjälp för den som har svårt att läsa med ögonen. Personalen ska undersöka om studenten har rätt att få tillgång till böcker i Legimus. Personalen ska bedöma alla studenter på samma vis.

Studenten måste få det stöd den behöver för att kunna ta till sig kurslitteraturen. Fungerar allt tekniskt? Behöver studenten hjälp att hitta ett bra sätt att få studierna att fungera? Universitetet eller högskolan behöver kunna hjälpa studenten med det.

**Tips till dig som bestämmer saker
på högskola eller universitet**

Lägg pengar på att studenter ska få det stöd
de behöver för att kunna läsa med öronen!
Ni kommer att tjäna på det i längden.
Er skola blir mer rättvis och fler
kan klara av sin utbildning.

På skolan och i biblioteket behöver ni också

- samarbeta bra och vara många med kunskap
om stöd för studenter som möter läshinder
- se det som självklart att studenter läser på olika vis
- se till att undervisningen fungerar
för dem som läser med öronen
- följa upp ert arbete och kontrollera
om det ni gör fungerar bra.

**Tips till dig som är bibliotekarie
på högskola eller universitet**

Du behöver vara nyfiken på studenters behov.
Du behöver ge studenter information om Legimus
och talsyntes på ett sätt som de kan ta till sig.
Berätta att studenterna kan komma tillbaka
och få hjälp vid problem.

Några andra tips för att lyckas är att du

- skriver ner svar på vanliga frågor och problem,
så att alla kollegor kan svara på studenters frågor
- lägger tid på att lära dig mer om att läsa med öronen
- lägger tid på att fundera på vad som fungerar bra
och dåligt i möten med studenter
- bara köper in litteratur som går att läsa med öronen.

Vad behöver vi ta reda på i framtiden?

Det finns bara lite forskning om
att läsa kurslitteratur med öronen.
Vi behöver ta reda på hur studenter
bäst tar till sig innehållet i litteraturen.
Har de egna knep för att lyckas
när det känns svårt?

På vilket vis skiljer sig behoven
vid olika typer av funktionsnedsättning?
Och är behoven olika vid olika typer av texter?

Vi behöver också veta hur många
som går färdigt sin utbildning av dem
som får möjlighet att läsa med öronen.
Vad fick dem att lyckas med det?

Del 1: Bakgrund

Inledning

Högskole- och universitetsstudier främjar både personlig utveckling och är en förutsättning för många typer av yrken. I takt med ett generellt större intresse för att läsa vidare på högskolor och universitet har även antalet studenter med särskilda behov och funktionsnedsättningar ökat på senare år. Det ställer krav på landets lärosäten att erbjuda olika former av anpassningar och stöd.

Bland studenter med en funktionsnedsättning finns personer som på grund av syn- eller läsnedsättning behöver kurslitteratur i ett tillgängligt format för att kunna tillgodogöra sig innehållet. För många av dessa studenter är *lyssningsläsning* en förutsättning för att klara av sina studier. Det innebär att de ges möjlighet att lyssna till texterna i stället för – eller som komplement till – att läsa med ögonen.

Vad innebär det att lyssningsläsa, hur får studenten tillgång till uppläst litteratur och hur fungerar strukturerna och rutinerna för lyssningsläsning på landets lärosäten idag? Det är några frågor som den här vägledningen besvarar. Texten vänder sig till personal vid universitet och högskolor som vill lära sig mer om lyssningsläsning. Särskilt universitets- och högskolebibliotek har en viktig roll i att stötta studenter med behov av anpassad kurslitteratur. De introducerar läsare till bibliotekets resurser och ansvarar för att registrera berättigade läsare i det digitala biblioteket Legimus som tillhandahåller talböcker, punktskriftsböcker och e-textböcker. Det är också biblioteken som beställer tillgänglig kurslitteratur hos Myndigheten för tillgängliga medier (MTM).

I takt med att allt fler studenter behöver tillgänglig läsning har arbetet för bibliotekarierna på högskolor och universitet förändrats. Tidigare behövde bibliotekarien främst förmedla anpassad litteratur till studenter med en synnedsättning och/eller dyslexi. Idag är gruppen mer varierad och inkluderar exempelvis även personer med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar och utmattningssyndrom.

Personal vid högskolor och universitet efterfrågar mer kunskap om studenter i behov av tillgänglig läsning. Framför allt vill de veta mer om hur behoven kan

variera beroende på vilka utmaningar den individuella läsaren upplever. Den här vägledningen syftar till att bidra med sådan kunskap genom att ta ett brett grepp om förutsättningar hos och resurser för studenter som möter läshinder.^{1,2}

Vägledningen baseras i huvudsak på följande källor:

- *Lyssningsläsning i högre utbildning – vad säger forskningen?* En översikt över forskning på lyssningsläsning i högre utbildning, som gjordes i samarbete mellan Myndigheten för tillgängliga medier (MTM) och Malmö universitet år 2024.³
- En fokusgruppsstudie med studenter som använder stödverktyg för lyssningsläsning, vilken genomfördes av Malmö universitetsbibliotek år 2022.⁴
- En *studentundersökning* utförd av MTM och Enkätfabriken under hösten 2022 med 399 respondenter som använder uppläsningstjänster i sin kurslitteratur.⁵
- En workshop med 24 högskolebibliotekarier som jobbar med lyssningsläsning inom ramen för sin tjänst och som tillhör *Svensk biblioteksförnings expertnätverk för service till studenter med läs- och skrivnedsättning*. Workshopen genomfördes i maj 2024 och syftade till att samla in kompletterande perspektiv baserade på bibliotekariernas erfarenheter av att arbeta med studenter i behov av lyssningsläsning.

Vägledningen är uppdelad i två huvudsakliga delar:

- **Del 1** – Ger en kunskapsbakgrund till området lyssningsläsning. Här presenteras bland annat vilka som lyssningsläser i högre utbildning, hur man får tillgång till sådana tjänster, på vilka sätt lyssningsläsning kan hjälpa studenter med läs- och skrivnedsättning, hörnstenar för ett fungerande stöd och vilka kunskapsluckor som återstår att fylla.
- **Del 2** – Presenterar konkreta råd kring hur du som jobbar på en högskola eller ett universitet kan stötta studenter med behov av lyssningsläsning.

1 Att möta läshinder innebär att man har svårt att tillgodogöra sig innehållet i icke anpassade texter. Det kan t.ex. röra sig om att man har svårt att se texten, avkoda texten eller att koncentrera sig. Personer som möter läshinder kan i regel läsa om de får texten i ett tillgängligt format som undanröjer läshindret, exempelvis i form av en inläst version av en utgiven bok, en så kallad talbok.

2 Det pågår även forskning om lyssningsläsning specifikt hos studenter med synnedsättning, vilket ytterligare kompletterar kunskapsfältet. Se t. ex. Lundh, A. (2022). "I can read, I just can't see": a disability rights-based perspective on reading by listening, *Journal of Documentation*, 78(7); Lundh, A. (2024). Developing expertise and managing inaccessibility: A study of reading by listening practices among students with blindness or vision impairment, *Information research*, 29(2); Lundh, A. & Olsson Dahlquist, L.: *Digitalt lyssningsläsande bland studenter med synnedsättning*, (pågående forskningsprojekt).

3 Olsson Dahlquist, L. & Wennås Brante, E. (2024). *Lyssningsläsning i högre utbildning – vad säger forskningen?* (Diariernr. MTM 2024/13). Myndigheten för tillgängliga medier. <https://www.mtm.se/contentassets/4980ad1b32a344e798e3995d527e26a5/lyssningslasning-i-hogre-utbildning.pdf>

4 Dahlgren, L., Lewrén, A. & Lundin, K. (2022). *Studenters erfarenheter av att studera med talböcker och stödprogram*. Nr. 13. Malmö universitetsbibliotek. <https://ojs.mau.se/index.php/maulib/article/view/814>

5 MTM (2023). *Studentundersökning*. Diariernr. 2023/61.

Vad är lyssningsläsning?

Det är vanligt att tänka på läsning som en aktivitet som går ut på att använda synen för att avkoda ord i en tryckt bok. Men läsning kan förstås bredare än så. I grunden kan läsning sägas handla om att skapa mening utifrån en text. Detta kan göras på olika sätt. Dels kan läsning involvera olika sinnen, såsom synen, känseln eller hörseln. Dels innefattar läsning *föremål* som innehåller text och olika *verktyg* som möjliggör för oss att tillgodogöra oss texten. Exempel på sådana föremål är tryckta böcker, en skylt med punktskrift eller en uppläst digital ljudfil. Verktyg kan å sin sida vara saker som läsglasögon, lampor eller hörlurar. Lyssningsläsning innefattar både själva aktiviteten att med hjälp av hörseln ta del av en uppläst digital fil och hur mening skapas under denna aktivitet.

LYSSNINGSLÄSNINGSFORMAT	
Talbok	<p>En talbok är en inläst version av en utgiven bok och avsedd för personer med permanent eller tillfällig syn- eller läsnedsättning som gör att man inte kan ta del av en tryckt bok. Talböcker ska inte blandas ihop med ljudböcker som är kommersiella och får lånas och läsas av alla.</p> <p>I MTM:s talböcker kombineras ofta tal och fulltext vilket möjliggör för personer med synförmåga att läsa med ögonen samtidigt som de lyssnar på texten. Talböcker är också sök- och navigeringsbara och innehåller många gånger beskrivningar av de bilder och tabeller som finns i boken.</p> <p>MTM:s produktion av talböcker utgörs av tre underkategorier:</p> <ul style="list-style-type: none">• talbok med syntetiskt genererat tal och fulltext• talbok med mänskligt tal och fulltext• talbok med mänskligt tal (utan fulltext).
Talsyntes- eller text-till-tal-program	<p>Ett program som omvandlar text till tal genom en syntetiskt genererad röst.</p>

Fler behöver ha tillgång till lyssningsläsning

Gruppen studenter som har behov av anpassad kurslitteratur i form av talböcker och talsyntes har både ökat storleksmässigt och breddats. Fler personer med funktionsnedsättning väljer numera att studera vid högskolor och universitet. Bibliotekarier som arbetat länge med frågorna vid olika lärosäten uppger att det tidigare mest rörde sig om personer med en synnedsättning eller dyslexi som efterfrågade tillgång till lyssningsläsning. Idag har många studenter neuropsykiatriska funktionsnedsättningar som gör att de behöver lyssningsläsa, liksom läsnedsättningar som saknar en entydig diagnos.

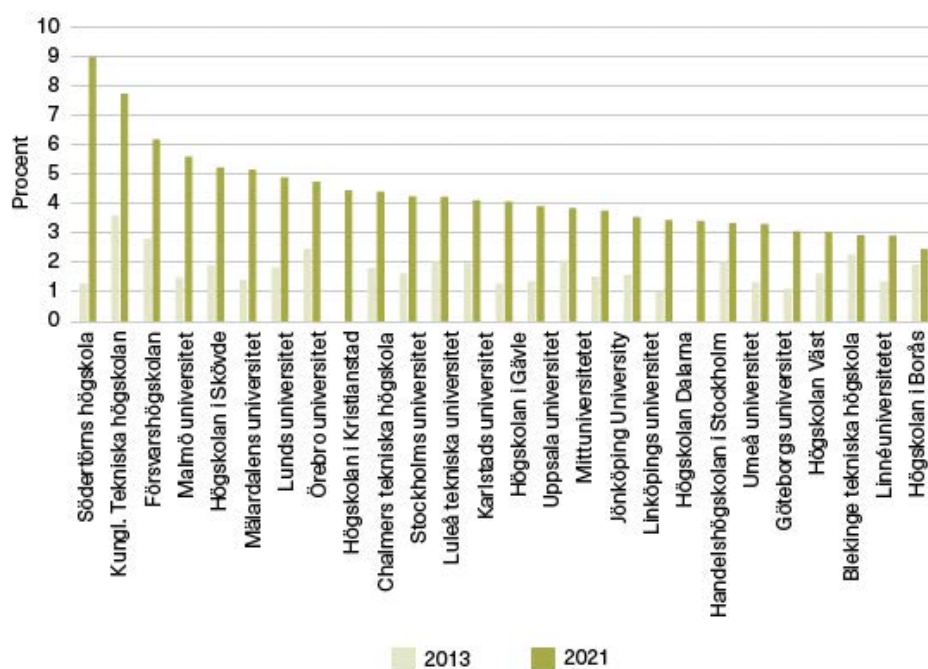
Riktat pedagogiskt stöd är ett samlingsbegrepp för stödformer som erbjuds enskilda studenter med varaktig funktionsnedsättning. Under 2023 erbjöds sammanlagt 32 788 studenter riktat pedagogiskt stöd. Funktionsnedsättningsområde neuropsykiatrisk funktionsnedsättning ökar mest och utgör 38 procent av studenterna med riktat pedagogiskt stöd. Motsvarande siffra för dyslexi/specifika läs- och skrivsvårigheter är 40 procent. Siffrorna visar den funktionsnedsättning som studenten får mest kompensatoriskt stöd för. Dyslexi/specifika läs- och skrivsvårigheter förekommer ofta tillsammans med andra funktionsnedsättningar som kräver mer stödåtgärder och kan därför vara underrapporterat.⁶

6 Årsredovisningar. Stockholms universitet: <https://www.su.se/om-universitetet/universitetsfakta/C3%5A5rsredovisningar>

Parallellt med denna utveckling är det allt fler personer som lyssningsläser i samhället generellt. Under de senaste åren har ljudboken vuxit i popularitet och fått en given plats både på bokmarknaden och bland många läsare.⁷ Att lyssningsläsa har för många blivit sättet man föredrar att läsa på, medan det för andra är sättet man behöver läsa på.

” För 20 år sen hade några få [studenter] behov. De hade ofta synsvårigheter, var blinda eller dyligt. Idag kommer jättemånga, och de har diffusa problem; ”Jag får migrän när jag läser” eller ”jag har glasögon och kan inte läsa”. Det har mångdubblats och förändrats enormt, den upplevelsen har alla [bibliotekarier].

Andelen studenter som har behov av tillgänglig kurslitteratur skiljer sig dock åt mellan olika universitet och högskolor. Det kan ses i ljuset av att vissa lärosäten arbetar mer aktivt med breddad rekrytering. En annan delförklaring är att lärosäten erbjuder olika utbildningar. Vissa utbildningar söks nämligen i högre grad av personer med läsnedsättning.⁸ Men bibliotekarier som arbetar med studenter i behov av lyssningsläsning uppger att efterfrågan på stöd även skiljer sig mellan utbildningsprogram med liknande upplägg. Det antyder att lärare är olika bra på att informera om möjligheten att få särskilt stöd.

Figur 1. Andel studenter som får särskilt stöd i sina studier till följd av dyslexi, neuro-psykiatriska funktionsvariationer eller psykisk ohälsa, år 2013 respektive 2021.⁹

7 Se till exempel Pennlert, J. & Tanderup Linkis, S. (2023). *Ljudboken, ljudlitteraturen och ljudläsaren*, Digiteket/Kulturrådet. <https://digiteket.se/inspirationsartikel/ljudboken-ljudlitteraturen-och-ljudlasaren/>

8 Se till exempel Wolf, U. & Lundberg, I. (2002). The prevalence of dyslexia among art students. *Dyslexia*, 8, s. 34-42.

9 Brommesson, D., Nordmark, S. & Ödalen, J. (2024). *Massuniversitetets utmaningar för kvaliteten på högre utbildning*, Studieförbundet Näringsliv och Samhälle. <https://snsse.cdn.triggerfish.cloud/uploads/2024/02/massuniversitetets-utmaningar-for-kvaliteten-pa-hogre-utbildning.pdf> (hämtad 29 maj 2024).

Vilka har rätt till lyssningsläsning i högre utbildning?

Att många efterfrågar och kan ha nytta av stödet innebär dock inte per automatik att alla som vill får tillgång till det. Endast personer som har en funktionsnedsättning som leder till en läsnedsättning har rätt att få kurslitteraturen i anpassat format.¹⁰

En person som har en funktionsnedsättning har en nedsatt fysisk, psykisk eller intellektuell funktionsförmåga. Funktionsnedsättningar kan vara synliga i form av att behöva en rullstol eller käpp som hjälp i vardagen men också osynliga, som adhd eller hörselnedsättning.

Exempel på funktionsnedsättningar som kan göra det svårt att läsa tryckt text är:

- dyslexi
- synnedsättning
- rörelsenedsättning som till exempel gör det svårt att hålla en bok
- intellektuell funktionsnedsättning
- neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, som autism och adhd
- kognitiva funktionsnedsättningar
- tillfällig funktionsnedsättning på grund av till exempel skada eller sjukdom, som utmattningssyndrom.

Det krävs ett samband mellan funktionsnedsättningen och lässvårigheten

För att ha rätt till anpassad kurslitteratur behöver det finnas ett samband mellan funktionsnedsättningen och svårigheten att läsa tryckt text. Ett sådant samband bedöms inte finnas om funktionsnedsättningen kan hjälpas med exempelvis glasögon eller medicin. Koncentrationssvårigheter är i sig inte en funktionsnedsättning. Däremot kan en funktionsnedsättning innebära koncentrationssvårigheter. Endast i det senare fallet har man rätt till anpassad kurslitteratur. För studenter som har ett annat modersmål gäller samma regler, svårigheten att läsa måste ha sin grund i en funktionsnedsättning. Talböcker på svenska, engelska eller andra språk får alltså bara användas av studenter som har en funktionsnedsättning som medför problem att läsa tryckt text. Att ha bristande språkkunskaper är inte detsamma som att ha en funktionsnedsättning.

Hur får man tillgång till lyssningsläsning i högre studier?

Myndigheten för tillgängliga medier, MTM, har i uppdrag att producera och tillgängliggöra anpassad kurslitteratur till högskolestudenter med läsnedsättning. En student som upplever behov av lyssningsläsning ska i regel ta kontakt med sitt högskolebibliotek. Därefter hålls ett introduktionssamtal där bibliotekarien avgör om studenten ska få tillgång till MTM:s digitala bibliotek *Legimus*, som erbjuder utlåning av talböcker, punktskriftsböcker, böcker på teckenspråk och e-textböcker.

Hur får studenter kännedom om möjligheten till stöd?

Lärosätetsbibliotek informerar studenterna om Legimus på flera olika sätt. Skriftlig information finns ofta på bibliotekens webbplatser eller i form av tryckt material

¹⁰ Detta görs i enlighet med undantaget i 17 a och e §§ upphovsrättslagen.

i biblioteken. Bibliotekarier deltar på en del håll även vid välkomstmässor för nya studenter eller vid kursintroduktioner och inledande föreläsningar. En del anordnar även pop-up-bibliotek och informationsmöten för studenter tillsammans med lärosätenas samordnare för pedagogiskt stöd. Samordnarna är också viktiga spridare av information om stödet till olika studentgrupper. En del universitet inkluderar även information om Legimus i den introduktionsinformation som går ut till nya studenter och/eller använder sitt kalendarium för att sprida informationen.¹¹

Studenter som möter läshinder känner ibland till Legimus redan innan de börjar studera. Det kan vara genom att man har fått tips om Legimus från kompisar eller haft det tidigare under sin skolgång. Även en del studenter som är nya inför Legimus kan i sin tidigare skolgång ha fått hjälp till lyssningsläsning, genom kommersiella tjänster som skolan har tillgång till.

I Malmö universitets användarundersökning uppger studenterna att de fått kännedom om Legimus på andra sätt än via universitetets officiella kanaler.¹² Men av workshopen med bibliotekarier som arbetar med lyssningsläsning framkommer att flera högskolebibliotek har nått en bredare grupp studenter genom att anordna öppna föreläsningar kring lässtöd och studieteknik. Under dessa föreläsningar får studenter med vana av att använda Legimus berätta om sina erfarenheter för andra studenter.

En vanlig uppfattning bland bibliotekarier är att studenter först söker sig till pedagogiskt stöd eller motsvarande stödfunktion, och därefter blir hänvisade vidare till biblioteket för ett introduktionssamtal.

Biblioteket genomför introduktionssamtal och bedömer studentens behov

Det är oftast studenten själv som initierar kontakten med biblioteket, framför allt vid terminsstarten, men även senare under terminen. Studenten bokar då tid för ett introduktionssamtal via bibliotekets webbplats eller på plats tillsammans med en bibliotekarie. På de flesta lärosäten finns idag formulär som studenterna fyller i, antingen på biblioteket eller via lärosätets infocenter.

Introduktionssamtalet sker antingen på plats på biblioteket eller digitalt. I vissa fall är studentens behov av anpassad kurslitteratur uppenbart, till exempel om studenten har en dyslexidiagnos eller en fysisk funktionsnedsättning som gör det svårt att hålla eller hantera en bok. Då blir bibliotekariens bedömning relativt enkel, och introduktionssamtalet kan kretsa kring att hitta rätt stödverktyg för studenten.

I andra fall är studentens utmaningar och behov mer diffusa, och inte på något tydligt sätt kopplade till en nedsättning som påverkar förmågan att tillgodogöra sig tryckt text. Då behöver studenten och bibliotekarien i dialog komma fram till vilket stöd som passar bäst för studenten. Det kan visa sig att studenten inte har en funktionsnedsättning utan bara är ovan vid att läsa eller har ett oupptäckt synfel som skulle kunna avhjälpas med glasögon. Men det kan också visa sig vara en funktionsnedsättning som "döljs" av att personen samtidigt har utmaningar kopplade till att inte ha svenska som förstaspråk.

Om en students lässvårigheter bedöms bero på en funktionsnedsättning som leder till läshinder får studenten tillgång till Legimus, och eventuellt andra stödverktyg, beroende på studentens specifika behov och förutsättningar. Studenten

11 MTM, resultat av undersökning, kommande.

12 Dahlgren, L., Lewrén, A. & Lundin, K. (2022). *Studenters erfarenheter av att studera med talböcker och stödprogram*. Nr. 13. Malmö universitetsbibliotek. <https://ojs.mau.se/index.php/maulib/article/view/814>

legitimerar sig och signerar ett användaravtal. Därefter ges hen en introduktion till Legimus digitala bibliotek. Bibliotekspersonal med ett registrerar konto har också möjlighet att ge åtkomst till ett tidsbegränsat Legimuskonto för personer med en tillfällig funktionsnedsättning.¹³

Lärosätens organisation och arbetsfördelning är olika

Lärosäten skiljer sig idag åt i både organisation och arbetssätt när det gäller att erbjuda lyssningsläsning åt studenter. Till exempel syns skillnader i hur introduktionssamtalen går till, hur lång tid samtalen tar, hur dialogen inför registrering ser ut, hur (om alls) stödåtgärder följs upp i efterhand, samt vilka stödfunktioner på lärosätet som är involverade i arbetet. Även uppdelningen mellan lärosätets bibliotek och it-avdelning, när det gäller att ge teknisk support för olika programvaror som kan vara ett stöd vid lyssningsläsning, kan se lite olika ut.

Hur stor andel arbetet med lyssningsläsning tar av högskolebibliotekariers arbetstid varierar, både mellan lärosäten och under terminens gång. Under terminernas första veckor, då många nya studenter söker sig till biblioteket, kan det för vissa bibliotekarier handla om så mycket som halva arbetstiden.

På Legimus.se finns information om hur Legimus fungerar. Förutom teknisk vägledning finns där också instruktioner, råd och tips att tänka på inför, under och efter introduktionssamtalet. Där är också teknisk vägledning kring hur Legimus olika tjänster fungerar samlad.

Legimus – ett digitalt bibliotek

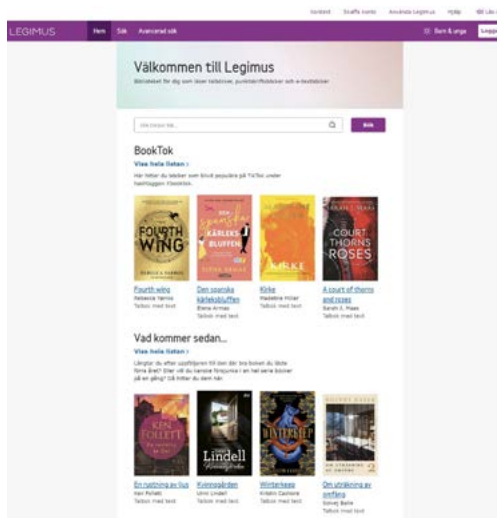
Efter att en student fått tillgång till ett Legimuskonto via sitt bibliotek, kan studenten själv strömma eller ladda ner sin kurslitteratur genom Legimus app i mobilen, läsplattan eller via webbplatsen på datorn.

2023 fanns totalt 166 000 titlar i Legimus, både skönlitteratur och facklitteratur på flera språk för barn, ungdomar och vuxna. Totalt noterades två miljoner lån via strömning och nedladdning bara under 2023. Vid samma tidpunkt var Legimus anslutet till 3 500 bibliotek registrerade hos

MTM och hade 120 000 aktiva användare. Under bara 2023 tillkom dessutom 2 900 nya böcker till Legimus samling.

Pedagogisk stödperson, lärare eller andra som arbetar med Legimus kan få ett demokonto som ger begränsad tillgång och möjlighet att få överblick över gränssnittet och hur Legimus fungerar.

För dig som arbetar med att hjälpa studenter att komma i gång med Legimus, eller som är lärare vid en högskola eller ett universitet, kan det vara bra att känna till följande:

13 För mer information om riktlinjer för Legimuskonto med registrerarbehörighet se <https://www.legimus.se/skaffa-konto/hur-goer-jag-som-arbatar-med-talboecker-paa-bibliotek/>

- Det tar mellan åtta och tolv veckor att producera en talbok. Därför är det viktigt att påminna studenten om att beställa kurslitteratur i god tid.

- En del av de titlar som redan finns i ett tillgängligt format kan högskolebiblioteket köpa in eller låna från andra bibliotek.

- En text som finns digitalt, och som är rätt semantiskt uppmärkt, kan bli tillgänglig för användaren genom till exempel talsyntes som omvandlar text till tal.

- MTM anpassar kurslitteratur som är obligatorisk. Om en student läser en kurs som kräver att hen gör ett urval från en litteraturlista med endast valbar litteratur behöver en lärare eller handledare intyga att boken som valts ska användas i sin helhet.¹⁴

Uppföljning och annat stöd till studenter

Biblioteket och/eller it-avdelningen kan hjälpa studenter med stödprogram och lösningar för hem- och salstentamina, administration av inläst litteratur och uppföljning av hur stödet fungerar. Det fungerar olika på olika lärosäten vad som gäller för användningen av Legimus vid tenta. Dock är det enbart förmedlare som kan ladda ner talböcker och dessutom måste lånen vara personliga. All nedladdning måste ske till en person som har Legimus. Många högskolebibliotek och lärosäten arbetar med olika typer av uppföljning, ofta genom att bibliotekarier kontakter enskilda studenter via mejl några veckor efter introduktionssamtalet för att undersöka hur stödet fungerar och om det finns behov av ytterligare stödinsatser.

Andra stödprogram för lyssningsläsning

Förutom Legimus tillhandahåller lärosäten även andra stödprogram och tjänster som studenter kan ladda ner till sina datorer eller mobiltelefoner. De flesta av dessa program är utvecklade av privata företag som universitet och högskolor samarbetar med.

Ett exempel är talsyntesprogrammet *TorTalk*, som sedan 2013 utvecklas av det svenska företaget TorTalk AB. Programmet riktar sig till skola, högskola och arbetsplatser, och finns enligt den egna webbsidan tillgängligt för merparten av Sveriges studenter. TorTalks användare är framför allt studenter med dyslexi eller NPF-diagnoser,¹⁵ men även personer som vill få litteratur uppläst på ett annat språk. Utöver kurslitteratur kan TorTalk läsa upp innehållet på webbsidor, i Word-filer (docx) och pdf-filer, samt i en rad andra program på både pc och Mac-datorer.

¹⁴ För mer information om beställning av anpassad kurslitteratur se <https://www.mtm.se/produkter-och-tjanster/legimus/kurslitteratur-och-laromedel/bestalla-kurslitteratur--sarskilda-fall/>

¹⁵ NPF är en förkortning av neuropsykiatriska funktionsnedsättningar.

Ett annat vanligt förekommande program är EasyReader, ett läsprogram som kan användas för att läsa talböcker på pc eller Mac-datorer. Med EasyReader kan studenter få text uppläst, och om behov finns, samtidigt läsa texten på skärmen med ögonen. Talsyntesen som följer med EasyReader kan även spela upp textinnehåll i Word-filer (docx) och text-filer (txt).

Även Thorium Reader är ett läsprogram med hög grad av tillgänglighet och stöd för ett antal olika språk och format. Thorium Reader kan hantera epub 3 och det går även att läsa pdf- eller daisy-filer och lyssna på ljudböcker i Thorium Reader.

En studentgrupp som möter läshinder

Gemensamt för de studenter som har behov av lyssningsläsning är att de möter någon form av läshinder. Sådana utmaningar kan både vara gemensamma för läsare med olika funktionsnedsättningar och skilja sig åt för personer med samma funktionsnedsättning. Snarare än att fokusera på målgruppers funktionsnedsättningar är det därför oftast bättre att fokusera på typer av läshinder, det vill säga vad som inte fungerar i läsarens möte med texten.

Läshinder kan handla om utmaningar kopplade till att

- se texten
- hålla eller hantera en fysisk bok
- hitta rätt text eller information
- avkoda texten, det vill säga att koppla bokstäver till ljud och få ihop bokstäver till stavelser och ord
- koncentrera sig
- förstå
- minnas.

Ibland är det enbart en av dessa saker som hindrar en persons läsning, medan det i andra fall kan vara en kombination av två eller flera hinder.

Hur kan lyssningsläsning hjälpa studenter som möter läshinder?

Av en kvalitativ användarundersökning från 2022 om tillgänglig kurslitteratur framkommer att lyssningsläsning är ett stöd som på flera sätt hjälper studenter med funktionsnedsättningar som gör det svårt att läsa tryckt text.¹⁶ Till att börja med vittnar studenter om hur Legimus och andra stödprogram förbättrar deras läshastighet och arbetsminne. Det underlättar särskilt för studentgruppen att höra orden uttalas samtidigt som de läser dem med ögonen på datorn, i mobilen eller i den fysiska kursboken. En annan viktig aspekt är att tillgänglig kurslitteratur bidrar till att minska stress och oro kopplat till studierna och stärker självförtroendet. Personer som möter läshinder kan tveka inför högre studier och ha dåliga erfarenheter av att ta till sig textbaserad information. När de upptäcker att de klarar att tillgodogöra sig kurslitteratur med hjälp av att lyssningsläsa kan de därför få en bättre tilltro till sin egen förmåga och en mer positiv bild av sig själva.

16 Dahlgren, L., Lewrén, A. & Lundin, K. (2022). *Studenters erfarenheter av att studera med talböcker och stödprogram*. Nr. 13. Malmö universitetsbibliotek. <https://ojs.mau.se/index.php/maulib/article/view/814>

Olika typer av lyssningsläsning för olika läshinder och situationer

Beroende på vilka läshinder man möter, vilken situation man befinner sig i och vilken typ av läsning det rör sig om kan olika typer av lyssningsläsning fungera olika väl. Det är inte ovanligt att växla mellan att lyssningsläsa på dator och i mobilen. Många seende studenter med en läsnedsättning kombinerar också lyssningsläsning med ögonläsning av en digital version av texten eller den tryckta boken. Det kan variera när man använder vilken strategi. En del studenter uppger att de har behov av att kunna göra annat samtidigt som de lyssningsläser för att kunna koncentrera sig. Många väljer dock att enbart lyssna på uppläsningen när de översiktsläser, men föredrar att följa med i texten med ögonen vid en senare, mer koncentrerad djupläsning. Somliga lånar eller köper därför den fysiska boken också när de har tillgång till Legimus.

Fördelar med kombinationen uppläsning och visuell text

För de studenter med en läsnedsättning som har möjlighet till ögonläsning finns det flera fördelar med att kunna kombinera att lyssna på texten och att följa den med ögonen. Det finns forskning som visar att det främjar utvecklingen av läsförstågan hos personer som kämpar med läsning.¹⁷ Att se text och lyssna till den samtidigt stärker studenternas mentala bilder av orden och ökar chansen att individen ska kunna göra kopplingar mellan text, ljud och mening. Vissa läsprogram har en funktion som markerar det ord som läses upp, vilket kan upplevas som ett extra stöd när man vill träna upp sin förmåga att läsa med ögonen.

För kurslitteratur är en viktig fördel med att kombinera uppläsning och visuell text att det underlättar navigeringen i texten. Man kan snabbt hitta tillbaka till avsnitt man vill lyssningsläsa på nytt. Att ha tillgång till en synlig text möjliggör även att markera de avsnitt man finner mer väsentliga än andra, och att färgkoda texten efter olika teman. En del studenter vill skriva ut texten på papper för att kunna lyssningsläsa och färgkoda samtidigt.

Lyssningsläsning som hjälp i det egna skrivandet

Lyssningsläsning kan även fungera som ett stöd för det egna skrivandet, som även det ofta upplevs svårt av personer som möter läshinder. Genom att använda talsyns kan man lyssna på den egna texten och därigenom upptäcka stavfel.

Hörnstenar för fungerande stöd

För att personer med behov av lyssningsläsning ska få tillgång till och kunna genomföra högre studier krävs att de får ett fungerande stöd från sina lärosäten. I detta avsnitt presenteras väsentliga aspekter för att ett sådant stöd ska vara ändamålsenligt och av god kvalitet, utifrån vad som framkommit i forskning om lyssningsläsning i högre studier samt nämnda workshop med bibliotekarier som arbetar med studenter som möter läshinder.

17 Olsson Dahlquist, L. & Wennås Brante, E. (2024). *Lyssningsläsning i högre utbildning – vad säger forskningen?* (Diariernr. MTM 2024/13). Myndigheten för tillgängliga medier. <https://www.mtm.se/contentassets/4980ad1b32a344e798e3995d527e26a5/lyssningslasning-i-hogre-utbildning.pdf>

Personer med behov av lyssningsläsning känner till och nås av stödet

Personer med rätt till stöd i form av lyssningsläsning behöver känna till att stödet finns och tidigt få information om hur de kan ta del av det. Risken är annars att många avstår från att påbörja högre studier över huvud taget eller avslutar sin utbildning i förtid på grund av att de möter för stora läshinder.

Arbetet med att nå ut till nya grupper av studenter ser olika ut på olika lärosäten. Vissa lägger stor vikt vid att marknadsföra stödmöjligheterna, medan andra i huvudsak förlitar sig på att studievägledare informerar om rättigheterna. Oavsett metod riktas insatserna oftast till studenter som redan är antagna vid lärosätet. Det kan leda till att potentiella studenter aldrig får kännedom om stödet.

Som nämnt ovan uppger många lyssningsläsande studenter att de fått vetskap om Legimus via kompisar eller känner till det efter att ha haft det under sin skolgång, snarare än via information från sitt lärosäte. Om information om möjligheten till stöd främst sprids informellt riskerar många att inte nås av informationen. Det kan innebära att en grupp potentiella studenter väljer bort högre studier.

En annan utmaning är att nå potentiella och antagna studenter som inte vill eller kan förmedla att de har en läsnedsättning. Det råder fortfarande stigma kring funktionsnedsättningar. En del undviker helt enkelt att söka det stöd de har rätt till på grund av en ovilja att sticka ut eller bli sedda som mindre intelligenta. För personer som inte har svenska som förstaspråk kan det också vara svårt att veta att man möter läshinder som grundar sig i en funktionsnedsättning utöver de svårigheter det innebär att läsa på ett språk man kanske inte fullt ut behärskar.

Bemötandet från personal vid lärosätet är inkluderande

Ett välkomnande och förstående bemötande är viktigt för att lyssningsläsande studenter ska känna sig inkluderade. Det påverkar också deras möjligheter att kunna tillgodogöra sig studierna på bästa sätt.

Att andelen studenter med särskilda behov ökar vid lärosäten innebär inte att personer som arbetar på högskolor och universitet nödvändigtvis är medvetna om vilka krav det ställer på anpassningar. Det finns fortfarande en utbredd förväntan från undervisande personal att studenterna ska vara självständiga, ha studievana och teknisk kompetens. Lärare är inte alltid insatta i vad ett läshinder innebär i praktiken. Det kan innebära att de hänvisar till information de skrivit på tavlan med uttryck som ”det här” eller ”det där”, vilket gör det omöjligt för studenter med synnedsättning att följa med i undervisningen. Och även om det vid biblioteken finns personal som är mer insatt i dessa typer av problematik har inte alla bibliotekarier den kompetens som krävs för att erbjuda studenter med särskilda behov rätt stöd.

Forskning visar att negativa attityder från lärare eller medstudenter kan vara en barriär i sig.¹⁸ Studenter med behov av lyssningsläsning lyfter det som viktigare att bemötas med förståelse än att de tekniska hjälpmedlen fungerar klanderfritt. Många uttrycker en önskan om att slippa att ständigt behöva förklara sina behov och motivera vilket stöd de behöver, exempelvis när de vill spela in en föreläsning. Det tar mycket tid och energi för studenten att återkommande behöva be om hjälp i olika sammanhang. Mycket är därför vunnet om undervisning och kurslitteratur är utformade eller väljs utifrån kriterier om tillgänglighet redan från början.

18 Cassells, L. & Weber, C. (2018). A report on the current access to academic information at the University of Pretoria for visually impaired students: challenges and opportunities, *Perspectives: Policy and Practice in Higher Education*, 22(3), ss. 82-91. doi: 10.1080/13603108.2017.1405851

Läraren behöver kunna förstå hur en undervisningsmetod eller viss kurslitteratur kan skapa läshinder och hur man i god tid kan undanröja hindren.

Bedömning och stöd erbjuds i tid

Hur snabbt personer i behov av lyssningsläsning får tillgång till stödet har stor betydelse för deras möjligheter att klara utbildningen. Om väntan på stöd blir lång riskerar studenten att komma efter i studierna redan från början och kanske till och med hoppa av sin utbildning. En sådan risk finns framför allt när höstterminerna startar och ett stort antal nya studenter påbörjar sina studier samtidigt.

Utmaningen att erbjuda stöd i tid är kopplad till tillgång på resurser. Vid en majoritet av de svenska lärosätena har det ökade antalet studenter med funktionsnedsättningar inte matchats med ökade resurser för att stötta studentgruppen. Det varierar mellan lärosäten hur många man är som arbetar med dessa frågor. Det kan även se olika ut på olika bibliotek inom ett och samma lärosäte. Men på många håll upplever man sig ha för lite personal och ont om tid för uppdraget.

” Det är mycket ord och tankar och idéer [om betydelsen av särskilt stöd]. Men när det kommer till resursfördelning så kommer det inte med. Vi kan inte trola.

Att vara för få kan även påverka kvaliteten på introduktionssamtalen. Bibliotekarier som jobbar med introduktionssamtal vittnar om att det är svårt för en och samma person att genomföra alltför många introduktionssamtal på en dag utan att blanda samman vad man sagt till vem. Kvaliteten kan även bli lidande, som en följd av resursbristen, när bibliotekarier med ansvar för introduktionssamtal flyttas till andra uppgifter utan att ersättas av en medarbetare, vilket gör det svårt att upprätthålla kontinuitet.

Bibliotekarier uppger också att arbete med denna studentgrupp har låg status i jämförelse med andra arbetsområden vid universitets- och högskolebiblioteken. Det märks bland annat på att det satsas mer resurser på andra områden, såsom forskarstöd.

” Fler bibliotekarier hade nog velat jobba med detta om de hade tid och avlastning ... Men det är inte så många som är sugna på att ta på sig fler arbetsuppgifter utan att bli av med någon annan.

” Om det hade handlat om att anställa en bibliometriker så skulle det nog finnas pengar.

Förslag från bibliotekarier om att allokera mer resurser för arbete med denna studentgrupp kan också möta motstånd i organisationen i form av kommentarer om att det innebär mindre resurser för arbete med andra studenter.

” Men resten av studenterna då!? [kan de säga]. Men det här är en grupp som behöver mer stöd, får man säga då. Det är viktigt att det får ta tid och det behöver vara ett mänskligt möte.

Likvärdig och rättvis bedömning av studentens rätt till stöd

Likvärdig och rättvis bedömning av studenters behov av lyssningsläsning är viktigt av olika skäl. Framför allt krävs det för att personer med läsnedsättning ska få tillgång till det stöd de har rätt till. Det är också ett sätt att säkerställa att Legimus-

konton enbart delas ut till berättigade användare. Missbruk av licenser kan äventyra legitimiteten för ett stöd som bygger på undantag från vanliga upphovsrättsliga regler kring spridning och kopiering av material.

En del bibliotekarier som arbetar med studenter som söker stöd i form av lyssningsläsning beskriver att de ibland upplever sig sakna kompetensen att avgöra vem som har rätt till stödet. När studenter anger otydliga orsaker till sina svårigheter att läsa kan det vara en utmaning att bedöma vilka som passar in på kriterierna. Alla som har rätt till stödet kan inte heller styrka att de uppfyller kraven. Det förekommer exempelvis att studenter uppger att de har adhd men saknar en utredning som styrker det. Sådana utredningar kan det dock vara lång kö till. Att neka stöd under väntetiden kan därför potentiellt undanrycka individens möjlighet att ägna sig åt högre studier under flera års tid. En del funktionsnedsättningar kan även medföra att man har svårt att konkret beskriva sin läsnedsättning över huvud taget. Det är heller inte alltid helt klart vad som räknas som en funktionsnedsättning.

” Det kan också vara extra svårt med diagnoser som är mer diffusa. Psykisk ohälsa, depression, migrän. [Det är] svårt att veta vad som gäller och om det faktiskt hjälper att lyssningsläsa.

Önskemål om att få tillgång till lyssningsläsning kan också böttna i att studenten har otillräcklig träning i att läsa. Det kan ses i ljuset av att samhället i stort präglas alltmer av korta budskap som man skrollar sig igenom på mobilen. Lyssningsläsning har också ökat generellt, både i skolan och i samhället i övrigt. Steget till att läsa stora mängder kurslitteratur med ögonen kan därmed upplevas övermäktigt för många.

” Många säger ”jag får ont i huvudet när jag läser”, men det är nog bara läsovana och problemet är egentligen inte att de har läsnedsättning, utan läser för lite. De behöver inte läsa mindre, utan mer! Hur gör jag som bibliotekarie då?

” De som är svårbedömda är de som har svenska som andraspråk. Textmängden har ökat och det vet vi, att det är inte en läsnedsättning att inte kunna läsa mycket text.

Trots att studenter som är ovana vid läsning med ögonen mycket väl skulle kunna ha nytta av lyssningsläsning för att öva upp sin ”visuella” läsförmåga har de inte rätt till talböcker enligt undantaget i upphovsrättslagen. Det utesluter dock inte möjligheten att lärosätena erbjuder stöd i annan form, såsom seminarier om studieteknik och information om talsyntesprogram som studenten kan köpa eller få via lärosätet och använda på egen hand.

En utmaning är att förmedla hopp till studenter som inte har rätt till Legimus, men som upplever sig ha behov av att lyssningsläsa. En del studenter som nekas Legimus blir så besvikna att de inte är mottagliga för andra typer av stöd. Här kan det spela roll vad man kallar det stöd som studenterna kan söka. Vissa lärosäten beskriver stödet på sätt som specifikt riktar sig till studenter som har rätt till talböcker, medan andra formulerar sig bredare. En fördel med att ha ett brett anslag är att färre behöver bli nekade stöd även om de inte får tillgång just till Legimus. Många lärosäten erbjuder idag talsyntesprogram till alla studenter oavsett funktionsnedsättning. För att sådana program ska kunna användas behöver boken finnas tillgänglig som e-bok.

Ett bra introduktionssamtal

En lyckad introduktion är nödvändig för att en student i behov av lyssningsläsning ska kunna använda tekniska verktyg och program som undanröjer läshinder. Det kan också bidra till att motivera studenter att genomföra sina studier, trots eventuella dåliga erfarenheter av läsning och bristande självförtroende gällande studier.

Bibliotekarier som arbetar med introduktionssamtal för lyssningsläsning framhåller att det viktigaste är att under samtalen försöka vara lyhörd och utgå ifrån den enskilda studentens behov och önskemål. Det anses vidare vara avgörande att dessa samtal får ta tid så att man inte tvingas avsluta innan studenten har fått nödvändig kunskap om hur man ska använda Legimus och andra digitala läsredskap. Det kan även vara värt att påpeka att det första introduktionssamtalet inte behöver vara det sista. Man kan avsluta samtalet med att uppmana studenten att höra av sig igen om det dyker upp fler frågor efter samtalet.

På en del lärosäten upplevs det dock vara svårt att erbjuda studenterna tillräckligt långa introduktions- och uppföljningssamtal på grund av bristande resurser. Ett tydligt vägledningsmaterial kan här göra det enklare att kartlägga studentens behov och säkerställa att alla får adekvat stöd för att komma i gång med och genomföra sina studier. Tydligare vägledning kan också ge tyngd i diskussioner med chefer om resursbehoven för introduktionssamtalen.

Stödet anpassas efter individens behov

De läshinder som studenterna i behov av lyssningsläsning möter kan se olika ut. Dessutom har studenterna olika mycket förkunskaper och vana vid talböcker och talsyntesprogram. För att bli till verklig nytta behöver därför stödet i stor utsträckning anpassas efter individens behov.

Från bibliotekarier som arbetar med studenter i behov av lyssningsläsning framkommer önskemål om mer kunskap om vad olika funktionsnedsättningar innebär i relation till behov av anpassningar och stöd.

Bibliotekarierna trycker också på vikten av att studenten tidigt får träffa en person för att stödet ska kunna justeras på ett sätt som passar individen. Det gör det exempelvis lättare att hjälpa personer som har svårt att komma i gång och ta egna initiativ. En annan fördel med ett personligt möte är att det minskar barriären att återkomma vid nya frågor.

Bibliotekarierna behöver göra olika avvägningar i relation till individanpassningar. En sådan avvägning rör mängden tid som bör avsättas för ett möte. Att låta första mötet ta lite mer tid anses över lag vara en bra investering. Om man gör en för kort introduktion leder det till att studenten inte förstår hur hen ska använda stödet hen har tillgång till. Att ha för långa möten kan dock också ha nackdelar för vissa studenter.

” Många av de som kommer är rastlösa. ”Är det klart snart?” kan de säga och trumma med fingrarna på bordet.

” Alla kan inte ta till sig allt som sägs efter en viss tid. I stället hoppas man att de kontaktar en igen om de behöver.

I de fall då det finns tecken på att studenten inte kan tillgodogöra sig all nödvändig information vid introduktionssamtalet kan samtalet med fördel koncentreras till det mest väsentliga innehållet. En del av samtalet kan även med fördel ägnas åt att boka in ett uppföljande samtal vid en senare tidpunkt.

Olika yrkesgrupper vid lärosätet samarbetar

Anpassning av stödet efter individens behov bygger även på att olika yrkesgrupper som studenten kommer i kontakt med samarbetar och har kunskap om vad en läsnedsättning medför i relation till högre studier. Denna typ av samarbete mellan professioner vid lärosätet beskrivs kunna bli bättre. Kontakten med samordnarna framhålls förvisso fungera väl men det finns önskemål om att bibliotekarierna ska ha mer regelbunden kontakt med dem. Och olika stödfunktioner uppges ha dålig insyn i varandras verksamheter, vilket kan leda till negativa konsekvenser i mötet med studenterna.

Bibliotekarierna beskriver också hur dialogen med lärarna kan utvecklas. Utöver att ha otillräcklig kunskap om studenternas rätt till inkluderande undervisning och tillgänglig kurslitteratur uppges lärarna vara svåra att nå.

Studenten får stöd i att lära sig studieteknik

Att hjälpa studenter som söker stöd i form av lyssningsläsning att lära sig studieteknik är viktigt av åtminstone två skäl. Till att börja med finns det många studenter som kan förväxla allmänna svårigheter att ta till sig information i undervisning och/eller kurslitteratur med ett behov av lyssningsläsning. I de fallen kan studenten ofta vara mer hjälpt av att lära sig studieteknik för läsning med ögonen än att erbjudas talböcker och talsyntes. Oavsett vilket sinne man använder i läsningen kräver högre studier akademiska färdigheter och förmågor som inte kommer automatiskt. Det handlar om att lära sig skriva för olika syften och läsare, förstå, tolka och granska information, tänka kritiskt och interagera med information och perspektiv från olika texter för att skapa nya texter med egen röst. Att kunna fånga upp studenter med behov av stöd i form av studieteknik för läsning med ögonen är viktigt för att de ska kunna få hjälp att undanröja hinder i sina studier. Det kan också frigöra resurser för introduktionssamtal för lyssningsläsning för de studenter som är i behov av det.

Forskning visar att studenter med behov av lyssningsläsning i regel har ännu större behov av att lära sig studieteknik, eftersom denna läsning på vissa sätt är mer krävande för läsaren. Utöver de akademiska förmågor som studenter utan läsnedsättning behöver lära sig, ställer akademisk lyssningsläsning höga krav på koncentration, minnesförmåga och att kunna få överblick över stora informationsmängder utan stöd av ögonen. Utmaningar med lyssningsläsning skiljer sig därtill åt mellan olika typer av utbildningsinriktningar. Studenter som läser naturvetenskaplig eller teknisk utbildning (STEM), liksom andra inriktningar med omfattande användning av bilder, grafer och tabeller, kan ha mer komplexa behov av hjälpmedel för att klara studierna. Om studenten är seende kan lyssningsläsning parallellt med ögonläsning i dessa fall många gånger öka förståelsen av en text. Studenter kan även behöva ta stöd av fler sinnen. Lyssningsläsning behöver ses som en del av flera kompletterande verktyg, tillsammans med 3D-modeller (för att med känseln bilda sig en uppfattning om objekt/modeller), ljudinstallationer med mera. Där en del av dessa kompletterande verktyg behöver tas fram av undervisande lärare eller andra personer i studentens närhet kan det vara ett stöd i sig att känna till att de finns och kan efterfrågas.

En utmaning när det kommer till att stötta lyssningsläsande studenter med studieteknik är att det fortfarande saknas forskning på området.¹⁹ Bibliotekarier som jobbar med studentgruppen upplever också att de har otillräcklig kunskap och önskar tillgång till konkreta studietekniska råd som de kan ge till studenterna,

19 Se även *Att ta reda på med lyssningsläsning* nedan.

inklusive information om hur studenterna kan arbeta praktiskt med olika appar eller sin dator när de studerar. De efterfrågar även pedagogisk vägledning kring användningen av talsyntes. En annan sak det önskas mer insikter om är vad olika funktionsnedsättningar och läshinder innebär i relation till behov av anpassningar och stöd.

Några lärosäten anordnar träffar för lyssningsläsande studenter, där de kan dela med sig av sitt sätt att studera.

” Det kan vara att någon visar ett mind-map-system.
Det blir ett tryggt rum. Och då lär vi oss.

Genom sina möten med studenter i behov av lyssningsläsning har många av bibliotekarierna snappat upp en del om vad som kan fungera för olika lyssningsläsande studenter. Några saker de lyfter fram är hur

- en del studenter upplever att det stöttar dem i lyssningsläsningen att följa med i uppläsningen på en skärm där texten är i svart text mot svart bakgrund, och där endast ordet som läses upp markeras med vit bakgrund
- vissa studenter tycker det är lättare att fokusera med någon form av bakgrundsljud
- typsnittet OpenDyslexic uppskattas av en del studenter
- insomningstimern i appen kan vara användbar för att studenten ska kunna ställa in sig på att läsa en viss tid
- olika talsyntesröster kan behöva ställas in på olika hastighet
- olika talsyntesröster kan passa olika bra för olika lässammanhang.

Det är också bra att uppmuntra studenten att testa sig fram till vad som passar hen.

Studenten får hjälp att överkomma tekniska hinder

Som all annan teknik kan de verktyg som används för lyssningsläsning medföra tekniska hinder för användaren. En betydande andel av studenterna med läsnedsättning har svårt att överkomma sådana hinder på egen hand. Om man har svårt att läsa med ögonen är det exempelvis ofta en utmaning att följa skriftliga instruktioner. För personer med koncentrationssvårigheter kan tekniska hinder även innebära en distraktion som försvårar att komma i gång med studierna. Det är därför viktigt att studenter som beviljas lyssningsläsning snabbt får hjälp att överkomma eventuella tekniska problem som hindrar användning av Legimus och olika talsyntesprogram.

Många lärosäten saknar dock välfungerande samordning mellan olika stödfunktioner, eller en teknisk supportfunktion över huvud taget. Det gör att studenter i behov av lyssningsläsning kan tvingas söka hjälp på många olika håll för att kunna använda talböcker och talsyntesprogram på sina enheter. Bibliotekarier beskriver också hur de ofta får ägna tid av introduktionssamtalen åt att hjälpa studenter koppla upp sina datorer till nätverket och lösa andra it-relaterade problem, även om det ligger utanför deras kompetensområde. Den redan knappa tiden till att introducera själva lyssningsläsningsprogrammets funktioner blir därmed ännu mer begränsad. Vissa bibliotek har försökt arbeta runt problemet. Det kan handla om att utveckla en guide för att alla bibliotekarier som arbetar med lyssningsläsning ska kunna hjälpa studenten lösa de vanligaste teknikproblemen. På vissa bibliotek där fler jobbar med lyssningsläsning finns en bibliotekarie med kompetens att ge datorsupport. Då kan övriga bibliotekarier hänvisa studenter till den kollegan när det uppstår tekniska problem.

En annan teknisk utmaning är att vissa lyssningsläsningsprogram inte fungerar i alla situationer då studenten kan tänkas behöva dem. När det gäller Legimus är det framför allt ett problem i samband med tentamina. Eftersom Legimus på

webben inte finns i offline-version går det heller inte att komma åt på internet-blockerade tentadatorer. Salstentor kräver därför ofta särskilda förberedelser från både lärare och bibliotekarierna, som behöver lägga över talböcker på usb-minnen och se till att materialet inte sprids. För talsyntes kan problemet i stället handla om att vissa titlar inte går att få tillgång till för att de ligger bakom licenser och inte går att köpa. Men ofta går det att komma runt genom att använda talsyntesprogram som kan läsa inskannade sidor.

När det gäller tekniska hinder kan en del studenter slutligen behöva hjälp att använda olika stödprogram med talsyntes. Många studenter uppger att de föredrar mänskligt tal framför talsyntes.²⁰ Det kan handla om att talsyntesen har en enformig ton och är dålig på att uttala ovanliga ord eller att läsa texter som blandar svenska och engelska. Det kan också handla om att talsyntesen har svårt att läsa pdf:er eller att förmedla innehållet i tabeller, bilder och diagram, liksom att läsa upp fotnoter, sidnummer och andra textkomponenter på ett meningsfullt sätt. Det kan göra det svårt för lyssningsläsande studenter att hänga med i uppläsningen, särskilt om det inte finns möjlighet att se texten samtidigt.

Utvecklingen av talsynteser går dock fort och de blir hela tiden bättre. Talböcker framställda med talsyntes och andra stödprogram med talsyntes möjliggör också för snabbare tillgång till lyssningsläsningsbara versioner av kurslitteraturen. Utbudet på den kommersiella marknaden kan också komma att förbättras i och med EU:s tillgänglighetsdirektiv. De nya lagkraven på e-böcker innebär bland annat att e-boken ska fungera tillsammans med hjälpmedel som skärmläsare. Därigenom ska det gå att få texten uppläst. Men för att det ska fungera så bra som möjligt är det viktigt att bibliotekarierna kan ge stöd och råd i användningen.

Det satsas på kompetens- och kvalitetsutveckling

För att studenter i behov av lyssningsläsning ska få det stöd de behöver krävs att lärare som möter studentgruppen och bibliotekarierna som arbetar med lyssningsläsning har rätt kompetens. Därtill är det viktigt att kontinuerligt utvärdera och förbättra universitets- och högskolebibliotekens stödverksamhet.

Som nämnts ovan uppger bibliotekarierna som arbetar med studenter i behov av lyssningsläsning att lärare många gånger har otillräcklig kunskap om studenternas rätt till inkluderande undervisning och tillgänglig kurslitteratur. Många studenter behöver återkommande påtala sina behov och förklara vad de innebär i praktiken. Kurslitteraturlistor kan exempelvis släppas sent, vilket gör att de inte hinner bli inlästa innan kursen börjar. För att kunna lyssningsläsa extramaterial som satts ihop av lärare med hjälp av talsyntes krävs därtill att materialets innehåll är i ett tillgängligt format. Det förutsätter i sin tur att lärare och annan stödpersonal själva kan framställa tillgängliga dokument med beskrivande hyperlänkar, rubriker, alt-texter, innehållsförteckning etcetera, något som inte alla lärare behärskar.

Bibliotekarierna som arbetar med lyssningsläsning beskriver även att de vill ha fler inslag i sin egen grundutbildning om hur man stöttar studenter i behov av lyssningsläsning. De har främst fått sin kunskap inom området efter att de började arbeta, genom internutbildning, kollegialt lärande och praktiska erfarenheter av att möta studentgruppen. En del framhåller också hur lyssningsläsning är ett område där kunskapsläget utvecklas snabbt, och att det gör att fortbildning och kontinuerlig uppdatering av kunskaperna är nödvändig.

20 Dahlgren, L., Lewrén, A. & Lundin, K. (2022). *Studenters erfarenheter av att studera med talböcker och stödprogram*. Nr. 13. Malmö universitetsbibliotek. <https://ojs.mau.se/index.php/maulib/article/view/814>

Många bibliotekarier värdesätter det stöd de får från MTM i form av webinarier och andra utbildningsinsatser. Andra uppskattade källor till fortbildning inkluderar kurser i Legimus, konferenser samt nätverkande och utbyte av erfarenheter med kollegor från andra lärosäten.

- ! Exempel: Ett par av bibliotekarierna berättar om en läsecirkel de håller vid sitt universitetsbibliotek kring artiklar som handlar om lyssningsläsning. De har visserligen ont om tid men känner att de vill fördjupa sin kunskap. De väljer ut en artikel per termin som de läser och träffas för att prata om.

Universitets- och högskolebiblioteken jobbar i olika stor utsträckning med uppföljning av stödverksamheten. På enstaka orter har man intervjuat studenter efter att de använt lyssningsläsning under cirka ett halvår. Studenterna delade då med sig av både positiva och negativa erfarenheter. Vanligare är dock att skicka ut uppföljningsmejl. I svaren på dessa har studenter också lyft såväl tekniska problem som positiva aspekter av lyssningsläsning. Detta visar att det går att få gensvar om det satsas på uppföljning.

En stor utmaning på kompetens- och kvalitetsutvecklingsområdet är dock bristen på resurser. Att det är så ont om tid för introduktionssamtalen gör att många saknar möjligheter att systematiskt följa upp hur stödet fungerar.

” Det blir att man förlitar sig på anekdotisk bevisföring i form av enstaka studenter som kommer tillbaka och berättar att de klarat sina studier. Men sådan återkoppling är ovanlig, särskilt från studenter som hoppat av sina studier.

” Vad hände, hur gick det? Man vill veta mer för att kunna göra ett så bra introduktionsmöte som möjligt.

” Jag önskar att det ska gå att följa studenter, se om de hoppar av på grund av lässvårigheter. Förut gick det att se i användarregister när användare var aktiva.

En annan utmaning är att det kan vara svårt att jämföra hur stödet ser ut på olika lärosäten. En bibliotekarie beskriver att hon önskar att det ska gå att läsa på universitets och högskolors hemsidor om vilket stöd som finns för studenter med läsnedsättning. Detta skulle underlätta för potentiella studenter att ta del av informationen inför sitt eventuella val av lärosäte. Bibliotekarier skulle också kunna se hur andra universitets- och högskolebibliotek arbetar med frågorna och dra lärdom av varandra. Som det är nu lägger vissa lärosäten sådan information på sidor som endast går att komma åt som anställd eller antagen student.

Det behövs mer kunskap om lyssningsläsning

Trots att studenter med behov av lyssningsläsning är en växande grupp på universitet och högskolor finns det fortfarande inte mycket forskning på området. Det har gjorts en del studier kring lyssningsläsning i grundskolan, men vi vet mycket lite om hur studenter i högre utbildning tillgodogör sig kurslitteratur genom lyssningsläsning. Här lyfter vi fram några aspekter som det behövs mer kunskap om.

Metoder för att utveckla läs- och lärstrategier för akademisk lyssningsläsning

Hur erövrar studenter i behov av lyssningsläsning de strategier som krävs för att ta till sig innehållet i kurslitteraturen, såsom att lära sig navigera i ljudformatet, använda minnestekniker eller behärska att ”skumlyssningsläsa”? Att läsa innefattar också mer än avkodning, exempelvis förståelse och ett kritiskt förhållningssätt. Hur kan sådana förmågor utvecklas genom och i relation till lyssningsläsning?

Lyssningsläsning vid olika slags läshinder

Personer med olika funktionsnedsättningar kan möta olika typer av läshinder och behov i relation till lyssningsläsning. Därtill kan behoven variera inom grupper med samma funktionsnedsättning. En del personer kan också möta flera läshinder eller olika läshinder i olika situationer. Hur dessa variationer ser ut vet vi dock lite om idag.

Lyssningsläsning av olika typer av texter

Det behövs också mer kunskap om vilka lyssningsläsningsstrategier som lämpar sig bäst för olika typer av litteratur. Krävs det exempelvis ett mer stationärt lyssningsläsande för kurslitteratur än skönlitteratur på grund av behovet av djupare koncentration? Och hur skiljer sig behoven åt för texter med matematiska formler och krävande terminologi jämfört med texter som är skrivna på ett mer vardagligt språk?

Hur lyssningsläsning bidrar till att klara studierna

Att lyssningsläsa kan öka möjligheten för studenter med en funktionsnedsättning att genomföra sin utbildning. Det saknas dock kunskap om hur stor andel av de studenter som erhåller stöd i form av lyssningsläsning som klarar av att slutföra sina studier, liksom vilka faktorer som har betydelse för dem som gör det.

Del 2: Råd och tips

Det har framkommit flera goda exempel och förslag på förbättringar av stödet till studenter i behov av lyssningsläsning i arbetet med denna vägledning. I den här delen ger vi råd och tips för att stödet ska fungera så väl som möjligt.

Ledningsfunktioner vid universitet och högskola

Den första typen av råd och tips riktar sig till ledningsfunktioner vid lärosäten, såsom chefer och ansvariga för utbildningsfrågor, pedagogiskt stöd och bibliotek.

Motverka diskriminering

Allas rätt till utbildning slås fast i FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning och andra internationella konventioner som Sverige har antagit. Genom att möjliggöra att studenter med funktionsnedsättning får stöd kring lyssningsläsning bidrar lärosätet till att öka tillgängligheten och på så vis motverka diskriminering. Omvänt kan ett lärosäte som inte tillgodoser studenters behov av stöd, löpa risk att bryta mot diskrimineringslagen.

Se prioriteringar av studentgruppen som en investering

Bibliotekarier lyfter genomgående fram resursbrist som ett hinder i arbetet med att stötta studenter i behov av lyssningsläsning. Samtidigt som antalet studenter som söker stöd har ökat kraftigt på senare år har inte kapaciteten för att kunna erbjuda stöd ökat i den utsträckning som behövs. Det kan tyckas kostsamt att prioritera denna grupp mer. Men det kan också ses som en investering. Det finns anledning att tro att de som får tillgång till lyssningsläsning betydligt ökar sina chanser att klara sina utbildningar. Att satsa resurser på stöd kan alltså potentiellt minska kostnader kopplade till studieavbrott. Stöd till denna studentgrupp kan också göras inom ramen för lärosätens värdegrunds- och inkluderingsarbete. Ett sådant arbete gynnar alla studenter och anställda och kan bli en viktig del i rekrytering också utanför den direkta målgruppen.

Säkerställ att alla nödvändiga stödfunktioner finns på plats

För att stödet ska fungera i praktiken krävs ofta flera insatser. Det kan handla om att studenten får tillgång till pedagogiskt stöd och att det finns bibliotekarier som kan introducera tillgängliga medier. Men också att lärosätet har en it-support som kan hjälpa till att lösa tekniska hinder kring att få talsyntesprogram eller Legimus att fungera på studentens dator. Att alla stödfunktioner finns på plats minskar risken att personalen får ägna sig åt att lösa saker som ligger utanför deras uppdrag.

Bibliotekariernas tid kan också ägnas åt att hjälpa studenten med själva lyssningsläsningen i stället för att lösa tekniska problem.

Säkerställ god samordning av stödet

För många studenter kan det vara en utmaning att behöva vända sig till flera olika instanser för att få stödet att fungera. God samordning och kommunikation mellan stödfunktioner är därför väsentligt. Detta kan se olika ut beroende på förutsättningarna på lärosätet. Det kan vara en fördel att samla olika stödformer på samma plats för att underlätta kommunikation mellan professioner och förenkla hänvisningen av studenten till rätt ställe.

Säkerställ att tillräckligt många bibliotekarier har kompetensen

Alla som jobbar på biblioteken behöver inte nödvändigtvis kunna jobba med bedömning av studenters behov av lyssningsläsning och praktiskt genomförande av introduktionssamtal. Men det behöver finnas en tillräckligt stor arbetsgrupp med sådan kompetens för att det ska gå att mobilisera vid ökad efterfrågan och motverka sårbarhet om några i personalen försvinner. Den gruppen bör även ges möjlighet till kontinuerlig fortbildning, i form av exempelvis kurser, konferensvisiteter och webinarier på temat samt nätverkande och utbyte av erfarenheter med bibliotekarier från andra universitets- och högskolebibliotek.

Även bibliotekarier som inte huvudsakligen arbetar med lyssningsläsande studenter bör känna till tillgängliga medier som koncept och ha grundläggande kunskap om hur man bemöter studenter som kontaktar biblioteket för stöd. Det handlar bland annat om att kunna vara lyhörd för studentens eventuellt upplevda utsatthet i att berätta om sin läsnedsättning. I stället för att hänvisa studenten till en webbplats där det går att boka tid för introduktionssamtal, kan bibliotekarien visa hur det går till och hjälpa till att fylla i en ansökan. Ett sätt att uppnå det är att ta fram ett baskompetensdokument och träningsmaterial för alla medarbetare på biblioteket. I en sådan utbildning kan det med fördel ingå att själv få prova på att lyssningsläsa med hjälp av talböcker och talsyntes. En sådan övning kan synliggöra privilegiet man åtnjuter när man inte möter läshinder, vilket ofta ger en bättre förståelse för och empati med dem som har behov av stöd.

Skapa en pedagogisk infrastruktur för inkluderande undervisning

Flexibelt och individanpassat stöd är visserligen viktigt men mycket är vunnet om undervisningen är inkluderande från början. Det gör att studenter med läsnedsättning kan slippa mycket av påfrestningen det innebär att ständigt informera om sina behov av anpassningar. Det blir då i stället upp till läraren att arbeta förebyggande så att undervisningen redan från början fungerar för denna studentgrupp. Det kan handla om åtgärder som förenklar även för andra studenter, såsom att läraren vid introduktionsföreläsningen föreslår studiestrategier för att klara kursen. Men det kan också röra mer specifika insatser för att möta behov som är unika för studenter med läsnedsättning. Exempel på sådana specifika insatser är att se till att extramaterial är i tillgängligt digitalt format (med beskrivande hyperlänkar, rubriker, alt-texter, med mera), vara beredd att muntligt beskriva diagram i litteraturen och använda taktila inslag som 3D-modeller eller ljudinstallationer.

Att lärare har rätt kompetens är väsentligt för att möjliggöra en inkluderande undervisning. Ett sätt att uppnå det är att låta inslag om inkluderande pedagogik ingå i de obligatoriska högskolepedagogiska kurserna. Ett annat råd är att införa pedagogiska seminarier där inkluderande pedagogik utgör ett genomgående tema.

Öka medvetenheten om möjligheten till stöd vid läshinder

Det finns en hel del att vinna på att lärosäten förbättrar informationen om det stöd som studenter som möter läshinder kan få. Mycket tyder på att potentiella studenter annars väljer bort högre studier. Samtidigt är det många studenter som är omedvetna om att de har behov av stöd innan deras studier börjat påverkas negativt. Lärosäten behöver arbeta med att identifiera viktiga kanaler och sätt att nå ut med information om stödet. Ett mer handfast råd är att de webbplatser som informerar om lärosätets stöd till studenter med läsnedsättning går att komma åt även för personer som inte är antagna studenter eller anställda.

Skapa möjligheter till uppföljning och utvärdering

Att personer som jobbar med introduktionssamtal och andra insatser som riktar sig till studenter i behov av lyssningsläsning gör kontinuerliga uppföljningar och utvärderingar är väsentligt för ett väl fungerande stöd. Med så lite forskning på området är det ett av få sätt att få kunskap om hur olika insatser faller ut och hur verksamheten kan förbättras.

Bibliotekarier som arbetar med lyssningsläsning

Den andra typen av råd och tips riktar sig till bibliotekarier som arbetar med studenter i behov av lyssningsläsning.

Informera om stödet på ett tillgängligt och inkluderande vis

Mycket textbaserad information på ett och samma ställe är ofta en utmaning att ta till sig för personer med en läsnedsättning. För att öka chanserna för att studenter med behov av lyssningsläsning ska kunna ta till sig information om stödet de har rätt till kan bibliotekets webbplats göras tillgänglig i en mer avskalad eller lättläst version.

Stödet till studenter med läsnedsättning kan med fördel beskrivas på ett sätt som vänder sig till fler än de som möter läshinder kopplat till en funktionsnedsättning. Det gör det möjligt att erbjuda alternativt stöd till studenter som inte har rätt till Legimus, men som kan ha nytta av andra tjänster, exempelvis talsyntesprogram eller allmänna studietekniktips.

Var inlyssnande och nyfiken på individens behov

Många studenter med läsnedsättning är vana vid att behöva informera om sina behov av anpassningar och att ses som undantag från normen. Det kan betyda mycket för personen att bli lyssnad på och stöttad i sin situation. Att lyssna är också viktigt eftersom studenter som möter läshinder har olika typer av utmaningar kopplat till läsning. Det krävs lyhördhet och nyfikenhet för att förstå hur stödet kan anpassas efter individens förutsättningar och behov.

Erbjud stödinsatser utanför introduktionssamtalen

Det finns vinster i att erbjuda andra stöd än det som bibliotekarierna hinner gå igenom vid introduktionssamtalen.

Ett introduktionssamtal kan hjälpa studenten att komma i gång med lyssningsläsning. Det kan dock inte täcka in alla aspekter, särskilt frågor och utmaningar som studenten upptäcker först efter att ha provat på att använda talböcker och/eller stödprogram med talsyntes i sina studier. Det är därför viktigt att uppmuntra studenten att kontakta bibliotekarien på nytt vid nya frågor eller problem.

Utöver enskilda möten kan biblioteken erbjuda återträffar för dem som använder Legimus, där studenterna kan ställa frågor och lära av varandra. Föreläsningar med rutinerade Legimusanvändare som berättar om sina erfarenheter kan också vara värdefulla. Dessa föreläsningar kan inkludera studietekniktips från beprövade erfarenheter och blir även fortbildande för bibliotekarier som får värdefulla insikter som kan utveckla introduktionssamtalen.

För att nå ut till de studenter som kan ha nytta av lyssningsläsning men inte har rätt till talböcker kan biblioteken också ordna föreläsningar, seminarier eller kurser som är öppna för alla. Lämpliga teman kan vara studieteknik och tekniska verktyg som undanröjer läshinder vid studier. Även här kan användare av programmen bjudas in att berätta om sina erfarenheter. Kurser i studieteknik kan också tas fram i samarbete med andra funktioner vid lärosätena, såsom studenthälsan, för att säkerställa en bred och inkluderande stödstruktur.

Hjälp studenter använda talsyntesprogram

För att göra upplevelsen av lyssningsläsning med talsyntes så bra som möjligt för studenten kan det vara bra att beskriva begränsningarna med tekniken och vad som är rimligt att förvänta sig. Det kan handla om att informera om vilka texter som passar bäst för lyssningsläsning med talsyntes och om vikten av att om möjligt samläsa med ögonen i avsnitt som innehåller tabeller. Att lyssningsläsa med hjälp av talsyntes är till viss del också en vanesak. Det kan därför vara värt att upplysa studenten om att man kan behöva öva upp förmågan att lyssna på talsyntes.

Ta fram vägledning kring vanliga frågor och problem

En skriftlig lathund som gör det enkelt för nya att snabbt sätta sig in i hur de ska lösa vanliga problem av teknisk eller annan art kan vara ett värdefullt stöd under introduktionssamtalen. Det möjliggör också att fler i personalen kan lösa problem som annars behöver hänvisas till enstaka medarbetare eller en särskild it-support-funktion. Bygg vidare på det andra har gjort bra.

Avsätt tid för fortbildning och uppföljning

Fortbildning kan bidra till att förbättra stödet till studenter som möter läshinder. Det är därför en god investering att hålla och delta i internutbildningar, ta del av webinarier och besöka konferenser. Ett annat tips är att ordna läsecirklar, där personalen läser texter om lyssningsläsning och diskuterar vilka lärdomar som går att dra i relation till den egna verksamheten. Sådana läsecirklar kan med fördel vara öppna även för personal från it-support och pedagogiskt stöd för att skapa forum för en dialog över professionsgränser. Att genomföra någon form av uppföljning med studenter som har fått tillgång till stödet kan också ge värdefulla nycklar till hur stödet kan utvecklas.

Ställ krav på tillgängliga textmaterial

Lärosätesbibliotek kan bidra till utvecklingen av tillgängliga format, som möjliggör läsning med hjälp av talsyntes, genom att ställa krav vid inköp. Arbetet förenklas också om lärosätesbiblioteken har möjlighet att köpa in litteraturen i ett tillgängligt format. Textmaterial bör vara DRM-fria i html eller epub3-format och bilder ackompanjeras av bildbeskrivningar, som kan förmedla innehållet i bilder.

Lyssningsläsning i högre utbildning

Vägledning för lärosätesbibliotek

I takt med ett generellt större intresse för att läsa vidare på högskolor och universitet har även antalet studenter med funktionsnedsättning ökat på senare år. Bland dessa studenter finns en betydande andel personer som på grund av syn- eller läsnedsättning behöver lyssna på sin kurslitteratur för att klara av sina studier.

Baserat på forskning, undersökningar och en workshop med bibliotekarier vid svenska lärosäten ger denna vägledning en introduktion till lyssningsläsning i högre utbildning. Den presenterar även konkreta råd och tips på hur bibliotekarier kan arbeta med denna studentgrupp, liksom om hur universitet och högskolor kan skapa förutsättningar för ett bra stöd.

Vägledningen vänder sig till personal vid svenska lärosäten, framför allt bibliotekarier vid högskole- och universitetsbibliotek samt personer i ledningsfunktioner. Även lärare och andra yrkesgrupper kan ha nytta av skriften.

